

שורפי עופות

כיצד להבין את אגדות חז"ל לפי פשוטן או לפי סודן? המגמה החינוכית בהבנת מדרשי חז"ל

מאת ניסן ויוסף יואלי

ואמר להם: אם ישראל מקבלין את התורה אתם מתקיימין, ואם לאו אני מחזיר אתכם לתוהו ובוהו⁶, ואיך יתכן כי הלומד תורה ישרוף תוך כדי לימודיו את אחד מבוראיו של הקב"ה - אפילו זה העוף הפורח!?

יתר על כן חז"ל מגנים את מי שבגללו, נשרף העולם: כך מצינו במסכת שבת⁷, על רשב"י - התנא הא-להי ובנו, בשעה שיצאו מהמערה, לאחר תריסר שנים, שבהן עסקו אך ורק בתורה, אומר התלמוד: "כל מקום שנותנין עיניהן מיד נשרף. יצתה בת קול ואמרה להם: 'להחריב עולמי יצאתם?! חזרו למערתכם!' משמע ששרפת העולם או חלק ממנו, גם אם זה נובע מלימוד תורה הינו דבר שלילי שמין השמים (בת קול) מגנים זאת. אין זו מעלה ללומד אלא חיסרון.

היוצא לנו מכאן, שהבנת דברי חז"ל על יונתן בן עוזיאל כפשוטם, שהיה שורף עופות פורחים בשעת לימודו וזה דבר גדול המצביע על מעלת לימודו, הנה הבנה בלתי חינוכית ההופכת ח"ו את יונתן בן עוזיאל למחריב עולם, בנוסף למה שהינה נוגדת את השכל וגורמת לאנשים לחשוב שהחכמים בכל מאמריהם המחוכמים הם דברים של הבל, ואינם אלא משפילים את דבריהם בתכלית השפלות מאבדים הדר התורה ומחשיכים זהרה, ועושים תורת ה' בהפך המכוון בה, כפי שמבואר בדברי הרמב"ם בהקדמה לפרק חלק⁸ ובאגרת תחיית המתים⁹.

במסכת סוכה¹ ובמסכת בבא בתרא² נאמר: "ת"ר שמונים תלמידים היו לו להלל הזקן שלושים מהם הראויים שתשרה עליהם שכינה כמשה רבינו, ושלושים מהם ראויים שתעמוד להם חמה כיהושע בן נון ועשרים בינוניים, וגדול שבכולן יונתן בן עוזיאל וקטן שבכולן רבן יוחנן בן זכאי. אמרו עליו על יונתן בן עוזיאל: בשעה שיושב ועוסק בתורה כל עוף שפורח עליו מיד נשרף"³.

מבלי לדון כעת במשמעות של "שריפת עופות" ועוד ע"י לימוד תורה, אנו למדים מסיפור זה: שכשיונתן בן עוזיאל היה לומד תורה, היה עוף שפורח עליו נשרף, ואילו כשהלל למד תורה לא נאמר שהיה שורף עופות. וכן על רבותיו של הלל, שמעיה ואבטליון לא שמענו ששרפו עופות בשעת לימודם. אם כן מי היה גדול ממי יונתן בן עוזיאל או הלל או שמעיה ואבטליון או אולי עזרא הסופר שגם עליו לא נאמר ששרף משהו בשעת לימודו? ומאחר ועזרא גדול משמעיה ואבטליון ושניהם גדולים מהלל, הלל גדול מתלמידיו הרי שהלומד ולא שורף עופות פורחים גדול ממי שלומד ושורף עופות. משמע מכאן שלשרוף עופות בזמן לימוד זו מגרעת ולא מעלה.

ובכלל, איך אפשר לומר כי ת"ח הלומד תורה, גורם להחרבת העולם, ע"י שעצם לימודו, כרוך בתופעות לוואי של שרפת עופות - ברואיו של הקב"ה, גם אם הם נקרים באקראי לתחומו? בכלל חז"ל מדגישים בכמה מקומות כי לימוד תורה מקיים את העולם ולא מחריבו, די אם נציין את מאמר חז"ל על הפסוק מירמיה⁴: "כה אמר ה': אם לא בריתי יומם ולילה חוקות שמים וארץ לא שמת"י אמר ר' אלעזר: 'אלמלא תורה לא נתקיימו שמים וארץ'⁵. או מאמר ריש לקיש: 'מלמד שהתנה הקב"ה עם מעשה בראשית

⁶ שבת פח ע"א

⁷ ל"ג ע"ב

⁸ הרמב"ם בהקדמה לפרק "חלק" מסביר כיצד להבין את אגדות חז"ל שאינן מתיישבות עם השכל ואומר: "וממה שאתה צריך לדעת שדברי חכמים עליהם השלום נחלקו בהם בני האדם לשלש כתות.

"הכת הראשונה והם הרוב אשר נפגשתי עמהם, ואשר ראיתי חיבוריהם ואשר שמעתי עליהם, מבינים אותם (=אגדות חז"ל) כפשוטם ואינם מסבירים אותם כלל... ולא עשו כן אלא מחמת סכלותם בחכמות וריחוקם מן המדעים...ולכן חושבים שאין כוונת החכמים בכל מאמריהם המחוכמים אלא מה שהבינו הם, מהם, ושהם כפשוטם, ואף על פי שיש בפשטי דבריהם מקצת מן הזרות עד כדי שאם תספרנו כפשוטו להמון העם, כל שכן ליחידיהם היו נדהמים בכך ואומרים היאך אפשר שיהיה בעולם אדם שמדמה דברים אלו וחושב שהם דברים נכונים, וכל שכן שימצאו חן בעיניו. והכת הזו המסכנה, רחמנות על סכלותם לפי שהם רוממו את החכמים לפי

¹ דף כ"ח עמ' א'

² דף קלד עמ' א'

³ סוכה כח ע"א.

⁴ לג כה

⁵ פסחים סח ע"ב

הכי נכבד בהיר ומזהיר, שכל מה שהיה מעלה הדמיון אצל השכל מהסתפקות, מיד היה גובר עליהם שכלו ומבטלו לגמרי ויפץ ענן אורו. (בעל נפוצות יהודה בשם בעל דרך אמונה)¹¹ "עכ"ד, וכן ר' שלמה ׳ן וירגה¹¹, "ועל... שאמרו: 'שכל עוף פורח נשרף', רמזו שכל דעת משובש הפורח בשכל היה נשרף כשהיה החכם עוסק בתורה, רוצה לומר שהיה משיג האמת ודוחה השקר".

אולם פרושים אלו אינם מסבירים מה הקשר בין הסיפור על יונתן בן עוזיאל ובין ריב"ז. כמו כן אין פירושיהם מסבירים מה רע היה ב"שריפה" שגרמו עיניהן של רשב"י ובנו בשעה שיצאו מהמערה, עד שהיתה צריכה "בת קול" לצוות עליהם לחזור למערתם.

על כן נציג כאן פרוש ששמענו מאחד מרבותינו בן דורנו, הרב אליהו רחמים זיני שליט"א¹², שדבר זה כמובן, אין להבינו כפשוטו, אלא כמשל. המשמעות של עוף הפורח, משמעו טיפוס של אנשים¹³, שהם כמו 'עוף הפורח' אינם יציבים ואינם נמצאים במקום אחד, אלא כל הזמן הם 'פורחים', היום דעתם כך ולמחר דעתם אחרת, אין הם יציבים בדעתם ובאמונתם אלא פורחים מדעה לדעה ומאמונה לאמונה. יונתן בן עוזיאל מרוב למדנותו ושקידתו בתורה, התנתק מהיכולת ליצור קשר עם אנשים כאלה, עם טיפוסים כאלה, כך שאם מישהו מהם היה מדבר אתו בשעת לימודו ומפריע לו "מיד היה נשרף" כלומר מתנתק ופורש לגמרי. אותה הלמדנות ואותם ההישגים של יונתן בן עוזיאל במקום לקרב את הרוצים להתקרב לתורה וללומדיה היתה מרחיקה ושורפת את הגשרים בין אותם אנשים לבין לומדי התורה. והוא הדין ביחסם של רשב"י ובנו לאותם טיפוסים אחר צאתם מהמערה, בפעם הראשונה.

לא כן הלל רבו של יונתן בן עוזיאל. הוא ידע איך לקרב גוי שרצה להתגייר 'על מנת שתלמדני כל התורה כולה כשאני עומד על

על כורחנו יש להסביר את דברי התלמוד במסכת סוכה ובבא בתרא, על יונתן בן עוזיאל, כמשל וכחידה, אשר פשרו של אותו משל יהיה חינוכי ואינו סותר את השכל.

ואכן כבר בדורות הקודמים עמדו על כך כי יש לפרש מאמר זה על דרך משל. למשל: ר' חנוך זונדיל¹⁰ כותב: "הכוונה שעוף הפורח עליו הוא כינוי אל הדמיון, ואשר הוא קל הפרידה מאד, והולך ושב ממחוז למחוז, כהרף עין, הנמצא עוף כמוהו גז חיש ויעוף, וזהו שאמרו: כי בשעת תלמודו היה עיונו,

מחשבתם ואינם אלא משפילים אותם בתכלית השפלות ואינם מרגישים בכך, וחי ה' (=נשבע הרמב"ם) כי הכת הזו מאבדים הדר התורה ומחשיכים זהרה, ועושים תורת ה' בהפך המכוון בה, לפי שה' אמר על חכמתו תורתו "אשר ישמעון את כל החוקים האלה ואמרו רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה וכו'", והכת הזו דורשין מפשטי דברי חכמים דברים אשר אם ישמעו העמים יאמרו: "עם סכל ונבל הגוי הקטן הזה", והרבה שעושים כן הדרשנין המבינים לעם מה שאינם מבינים הם עצמם, ומי יתן ושתקו, כיוון שאינם מבינים מי יתן החרש תחישון ותהי לכם לחכמה או היה להם לומר אין אנו יודעים מה רצו החכמים בדברים אלו ולא היאך פרשו".

"והכת השנייה גם הם רבים והם אותם שראו דברי חכמים או שמעוהו כפשוטו, וחשבו שאין כוונת חכמים בכך אלא משמעות פשטי הדברים, ולכן זלזלו בו וגינהו וחשבו למוזר מה שאינו מוזר, וילעיגו על דברי חכמים לעתים קרובות, וחושבים שהם יותר נבונים מהם ויותר זכי רעיון, ושהם עליהם השלום פתיים חסרי דעת סכלים בכל המקצועות, ואינם משיגים שום דבר כלל, ורוב מי שנפל במחשבה זו אותם הטוענים שהם רופאים, וההוזים במשפטי המזלות, לפי שהם לפי דמיונם פקחים חכמים פילוסופים, וכמה רחוקים הם מן האנושות אצל הפילוסופים האמיתיים. והם יותר סכלים מן הכת הראשונה ויותר פתיים, והם כת ארורה שהתפרצו כלפי האנשים רמי המעלה שכבר נודעה חכמתם אצל החכמים".

"והכת השלישית והם חי ה' (=שוב נשבע הרמב"ם) מעטים מאוד עד שאפשר לקרוא להם כת כמו שאפשר לומר על השמש מין, והם האנשים שנתבררה אצלם גדולת חכמים וטוב תבונתם במה שנמצא בכלל דבריהם דברים המראים על ענינים אמיתיים מאד, ואף על פי שהם מעטים מפוזרים בכמה מקומות בחיבוריהם הרי הם מראים על שלמותם והשתגם את האמת... וידעו שהם עליהם השלום לא דברו דברי הבאי, ונתברר אצלם שיש בדבריהם פשט וסוד, ושכל מה שאמרו מדברים שהם בלתי אפשריים אין דבריהם בכך אלא על דרך החידה והמשל, וכך הוא דרך החכמים הגדולים".

"ואם אתה הקורא משתי הכתות הראשונות אל תעיין בדברי בשום דבר מן העניין הזה, כי לא יתאים לך ממנו מאומה, ולא עוד אלא שיוזק לך ותשנאהו".

⁹ הרמב"ם באיגרת תחיית המתים מסביר מדוע יש להעדיף את הכת השלישית. וכותב: "...השתדלותנו והשתדלות כל איש תבונה מהיחידים חילוף השתדלות ההמון. שהמון אנשי התורה - הנאהב שבדברים להם והערב לסכלותם: שישומו התורה והשכל שתי קצוות סותרים, ויוציאו כל דבר נבדל ומפרש מן המושכל ויאמרו שהוא מופת; ויברחו מהיות דבר על מנהג הטבע לא במה שישופר ממה שעבר, ולא במה שיראה מזמן עומד, ולא במה שיאמר שיארע לעתיד. ואנחנו נשתדל לקבץ בין התורה והמשכל וננהיג הדברים על הסדר טבעי אפשר בכל זה; אלא מה שהתבאר בו שהוא מופת ולא יתכן לפרשו כלל - אז נצטרך לומר שהוא מופת".

¹⁰ יד יוסף, עין יעקב סוכה כח ע"א, ד"ה 'אמרו עליו'

¹¹ שבט יהודה, סימן מא, י-ם תש"ז, עמ' קי"ג

¹² ראש מוסדות אור וישועה וישיבת ההסדר בחיפה, ולשעבר רב הטכניון במשך 39 שנים.

¹³ ראה למשל מדרש תהלים מזמור צ "תפילה למשה..." שבו רואה המדרש את משה כמקנטר את ישראל לפני רבש"ע. המדרש רואה את הפסוק "כי גז חיש ונעופה", כפגם בישראל - "מהו גז חיש? גזין וחשין וטסין עוברין בזריות כעוף פורח", כלומר לא יציבים באמונתם. אולם על כך משיב בהמשך ר' יודן, לבעל המדרש, שבאמת זה לא כן: "ר' יודן אמר: אף על פי כן היו בהם מעשים טובים".

היכן הוא הקטן שבכם שהוא אב לחכמה ואב לדורות, אין צ"ל הגדול שבכם? אמרו לו הרי הוא בחצר. אמר להן יכנס. כיון שנכנס אמר להן: 'להנחיל אהבי יש ואוצרותיהם אמלא'.¹⁸ כלומר בימי הלל ריב"ז נחשב לקטן (בעיני התלמידים) אולם ברבות הימים היה נשיא ישראל וזכה לתואר 'רבן', בעיני הלל הוא היה דווקא הגדול שבהם. יתרה מזו, לאחר מותם של הלל וריב"ז, נאמרו עליהם ע"י חז"ל, דברים שלא מצאנו שנאמרו על יונתן בן עוזיאל.

בתלמוד בבלי¹⁹ שנינו: 'פעם...נתנה עליהם בת-קול... יש כאן אחד, שראוי שתשרה עליו שכינה כמשה רבינו, אלא שאין דורו זכאי לכך'. נתנו חכמים את עיניהם בהלל הזקן. וכשמת - אמרו עליו: "הי חסיד! הי עניו תלמידו של עזרא", ובספרי²⁰ למדנו: 'ארבעה שמתו בן מאה ועשרים ואלו הם: משה, והלל הזקן, ורבן יוחנן בן זכאי ורבי עקיבא. משה היה במצרים מ' שנה, ובמדן מ' שנה, ופרנס את ישראל מ' שנה. הלל עלה מבבל בן מ' שנה, ושימש חכמים מ' שנה ופרנס את ישראל מ' שנה. ריב"ז עסק בפרגמטיא מ' שנה, ושימש חכמים מ' שנה, ופרנס את ישראל מ' שנה. ר"ע [היה רועה מ' שנה], למד תורה מ' שנה, ופרנס את ישראל מ' שנה'. כלומר בין ארבעה גדולי הדורות שהושוו זה לזה כמשה בדורו, נמנה ריב"ז עם רבו הלל ולא יונתן בן עוזיאל, למרות שבפרק זמן מסוים, נחשב היה יונתן בן עוזיאל, לגדול שבתלמידים. מקבילה לקטע המופיע במסכת סוכה, נמצאת גם במסכת בבא בתרא²¹. בפירוש המיוחס לרבנו גרשום שם²² אומר הפרשן שהכוונה גדול בבינוניים, וממילא הקטן שבהם - ריב"ז, הוא הקטן שבבינוניים. פרשן זה מצמצם את הפער בין יונתן בן עוזיאל לריב"ז משמונים תלמידים לעשרים בלבד. אותו פרשן לא היה מפרש כך לולא מאמרו של הלל המובא בתלמוד הירושלמי.

ולפי זה יובן מה שנאמר בתלמוד הבבלי במסכתות סוכה ובבא בתרא. לאחר

רגל אחת, או גיירני על מנת שתשימני כהן גדול,¹⁴ הוא ידע למרות גדולתו בתורה איך לדבר עם ההמון, אפילו הם גויים מבקשי ה'.

על רבן יוחנן בן זכאי מסופר ב'במדבר רבה'¹⁵: 'שאל גוי אחד את ר' יוחנן בן זכאי: אילין עבודיך דאתון עבדין, נראין כמין כשפים. אתם מביאים פרה, ושורפין אותה, וכותשין אותה, ונוטלין את אפרה, ואחד מכם מטמא למת, מזין עליו ב' וגי טיפין, ואתם אומרים לו 'טהרת'. אמר לו: נכנסה בך רוח תזזית מימך? אמר לו: לאו. ראית אדם שנכנסה בו רוח תזזית? אמר לו: הן. אמר לו: ומה אתם עושין לו? אמר לו: מביאין עיקרין, מעשנין תחתיו, ומרביצין עליו מים, והיא בורחת. אמר לו: ישמעו אזנך מה שאתה מוציא מפוך. כך הרוח הזו רוח טומאה דכתיב: 'וגם את הנביאים ואת רוח הטומאה אעביר מן הארץ'.¹⁶ מזין עליו מי נדה והוא בורח. לאחר שיצא אמרו לו תלמידיו: רבינו לזה דחית בקנה, לנו מה אתה אומר? אמר להם: חייכם לא המת מטמא, ולא המים מטהרין, אלא אמר הקב"ה חוקה חקקתי גזירה גזרתי, אי אתה רשאי לעבור על גזרתי דכתיב: 'זאת חוקת התורה'.

ר' יוחנן בן זכאי, שהיה קטן שבין תלמידי הלל, ידע לדבר עם אנשים כאלה. אמנם לא ידע לקרובם כמו הלל רבו, הוא רק ידע איך לדחותם בקנה (הלל ידע גם איך לקרובם), ואילו אצל יונתן בן עוזיאל הם היו 'נשרפים'. אולם התלמוד אומר בכל זאת כי יונתן היה הגדול שבכולם וריב"ז הקטן שבהם!! איך להבין שלמרות זאת קיימת הסתייגות של חז"ל מיונתן בן עוזיאל, למרות היותו הגדול שבכולם? אלא שהגדולה היחסית של יונתן לבין ר' יוחנן היתה רק מצב ארעי, בזמן נתון, במשך הזמן הוא השתנה, ריב"ז עלה אח"כ על יונתן בן עוזיאל.

מעיון בתלמוד ירושלמי¹⁷ מצינו: 'שמונים זוג של תלמידים היה לו להלל הזקן. גדול שבהן יונתן בן עוזיאל וקטן שבהם רבן יוחנן בן זכאי. פעם אחת חלה (=הלל), ונכנסו כולן לבקרו. עמד לו ריב"ז בחצר. אמר להן (הלל)

¹⁸ משלי ח
¹⁹ סנהדרין, יא ע"א
²⁰ וזאת הברכה לו
²¹ קלד ע"א
²² ד"ה 'גדול שבכולם'

¹⁴ שבת ל"א ע"א
¹⁵ סדר חוקת פרשה י"ט ד
¹⁶ זכריה יג
¹⁷ נדרים פ"ה הל"ו

חז"ל חינוכיים הם למי שמתעמק בהם ומבינם לאשורם למרות שהם נראים למי שרואה בהם כפשוטם בלבד דברי הבל אנטי חינוכיים. ועל זה כבר אמר הושע הנביא²³: 'כי ישרים דרכי ה', וצדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם'.

שהתלמוד מונה את כל שבחיו של ריב"ז: 'שלא הניח מקרא ומשנה ותלמוד, הלכות ואגדות, דקדוקי סופרים, קלים וחמורים וגזירות שוות תקופות וגימטריות, שיחת מלאכי השרת ושיחת שדים ושיחת דקלים, משלות כובסים, משלות שועלים, דבר גדול (מעשה מרכבה) ודבר קטן (הוויות דאביי ורבא)'. לאחר כל השבחים האלו, שואל התלמוד מאחר שקטן שבכולן כך? ופרנס את ישראל ארבעים שנה? גדול שבכולן (יונתן בן עוזיאל) על אחת כמה וכמה שהיה ראוי שישראל יתפרנסו ממנו? ולמה זה לא קרה? ואז עונה התלמוד: 'אמרו עליו על יונתן בן עוזיאל: בשעה שיושב ועוסק בתורה כל עוף שפורח עליו מיד נשרף'. הוא אמנם היה גדול שבתלמידים אבל לכלל 'פרנס על ישראל' לא הגיע, משום שלא היתה לו שפה משותפת עם הבריות, בשעה שהיה עוסק בתורה, הם היו "נשרפים" על ידו, ואילו לריב"ז היתה היכולת למרות גדולתו להיות מעורב בדעת עם הבריות. ידע לדבר עם כל אדם לפי הבנתו, ידע לדחות בקנה גויים, ו להסביר לתלמידיו הסבר המתאים לת"ח. אבל יונתן בן עוזיאל 'שרפם'. וזה הלקח החינוכי שהתלמוד רוצה לומר, לא כל מי שהוא גדול שבתלמידים נעשה בסופו של דבר גם הגדול שבדור. גדול שבתלמידים ככל שיהיה, בין הגדול שבכולם ובין הגדול שבבינוניים, אם כל עולמו הוא רק ארבע אמות של תורה בלבד, ואינו מקושר לציבור הסובב אותו ואינו יודע כיצד לדבר עם אותו ציבור, לעולם לא יגיע להיות גדול הדור הפרנס של ישראל. הלל ראה זאת, וכבר בשלב מוקדם אמר לתלמידיו כי הקטן שבהם הוא יהיה אב לחכמה ואב לדורות ואין צ"ל שבסופו של דבר יהיה גם הגדול שבהם, וגדול הדור.

לסיכום: בכל לימוד של דברי חז"ל יש לחתור להבנת דבריהם כך שהם יתיישבו עם השכל ועם המציאות, ובכל מקרה בהם הם נראים כסותרים את השכל ו/או את המציאות, יש להבינם כמשל וחידה. וכל זמן שיזדמן דבר מדבריהם, ממה שהשכל מרחיקו, יש להתעכב אצלו ולדעת שהוא חידה, ולהשתדל לא להשאירו כחידה. אלא לפעול כפי שהדריך אותנו הרמב"ם, שזה מחייב הטרדת הלב ואימוץ המחשבה בהבנת המדרש, לדאוג למצוא דרך האמת ורעיון הצדק, כי כל דברי

²³ יג י